

SREDNJOVJEKOVNE BRATOVŠTINE I CRKVENA PRIKAZANJA

Josip Bratulić

Srednjovjekovne bratovštine kao pobožna udruženja imala su zadatak da gaje i obdržavaju neke specifične pobožnosti i da se bave dobrotvornim radom («opus pietatis et charitatis»). U nas dolaze pod imenom bratovština, bratština, braščina, skula; članovi su braščiki, bratimi, bratja. U zagrebačkoj biskupiji bratimi su se nazivali kalendraši, prema riječi Kalendae. Osim briga za privatnu i javnu pobožnost svojih članova, bratovštine pomažu milostinjom siromašne kršćane, putnike, brinu se o udovicama i sirotama, na srcu im je briga o izgradnji i održavanju crkvenih građevina ili oltara. Bratovštine su ojačale u srednjem vijeku darovima članova (osobito legatima umrlih članova), a onda i privređivanjem od vlastite pokretne i nepokretne imovine.

U Hrvatskoj prve vijesti o bratovštinama idu u 12. stoljeće: u Povaljskoj listini iz 1184. spominju se neki braščiki, ali se ne govori o bratovštini kojoj pripadaju. Ta je bratovština mogla biti vjerska, a ne cehovska. 1186. papa Urban III odobrava zabranu nekih bratovština u Splitu, a koje je već bio zabranio splitski biskup;¹ prema tradiciji koja nije provjerena u dokumentima, papa Aleksandar III podijelio je zadarskoj bratovštini sv. Silvestra, nazvanoj i Coena Domini, a koja se razlikuje od istoimene kasnije bratovštine flagelanata, nekakve oproste

za njihovu pobožnost četrdesetsatnog klanjanja. Kroz 13. stoljeće vijesti o pobožnim bratovštinama su već obilnije, te se iz izvora dađe zaključiti da postoje u Zadru, Dubrovniku, Rabu, Kotoru. Na samom početku 14. stoljeća osnovane su još i u Baški i u Korčuli, a onda tokom stoljeća i u drugim gradovima. Mnoge od ovih bratovština, prema domaćoj literaturi, jesu bičevalačke (batudi, verberati), te se isticalo da su postojale i ranije nego slične bratovštine u Umbriji, a kojima je začetnik Rainerije Fasani. U Perugi je takav pokret započet 1258, a naše bratovštine vjerojatno nisu starije, samo je u Italiji takav pokret bio zabranjen, a kod nas je trajao duže, negdje čini se čak do 17. stoljeća. Bratovština sv. Marije u Grobniku naziva se »tepačka«, a to je flagelantska.

Crkveni život u bratovštinama odvijao se prigodom i povodom velikih crkvenih blagdana: Božića, Bogojavljenja, Uskrsa i svetaca koji su bili zaštitnici grada, komune ili bratovštine. Osobito u svetak kad bratovštine organiziraju bratovštinske sastanke, ručkove — daleki je to spomen na starokršćanske *agape* — prilika je da se na svečanosti i gozbi jedna bratovština od druge osobito i na neki način istakne. Izvan ovih općih zajedničkih svečanosti osobita je pažnja bila posvećena svečanoj sahrani bratima, kad se pjevaju osobite pjesme od kojih neke imaju dijaloški oblik: bratimi žale umrloga bratima i opominju se uzajamno; zatim umrli bratim ili sestra opominje bratime da žive pobožno misleći na smrt, preporuča ozbiljnost života koji je tako kratak!

Potreba za obnavljanjem crkvenog života koja se uvijek lakše i neposrednije javlja u puku, a manje u redovničkim bratstvima, u životu bratovštine i u crkvenim prikazanjima uskrsnog i božićnoga ciklusa nalazi svoje opravdanje i svoj oslonac. Cjelokupno hrvatsko srednjovjekovno stihotvorstvo, koliko je sačuvano u starim rukopisima, vrlo je usko povezano sa životom u bratovštinama, pa je zato i proizvodnja stihova, dijaloških i razvijenijih tj. za scenu — vezana uz duhovni život ovakvih skupina.

Bratovštine su se po glasu svojih statuta trebale brinuti o pobožnosti u crkvama, te su u tom pogledu imale sasvim određene zadatke. Međusobno su se natjecale koja će ljepše ukrasiti svoju crkvu prigodom pojedinih fešta, tj. o godu, brgulji; kakvi će biti ophodi ili procesije na velike blagdane ili svečanosti. Tijekom vremena upravo je ovaj zadatak, efemeran i nevažan, postao glavni posao bratovština, te tako s vremenom — pod prisilom državne i crkvene vlasti — bratovštine postaju institucije za svečanosti i svečane sprovode svojih bratima. Kako je u bratovštinama oca nasljeđivao *jedan* sin, u nas je došlo vrlo rano

do prezimena po ocu, odnosno do obiteljskog nadimka. Bilo je važno da se netko, mimo zakona i statuta, ne uvuče u bratovštinu koja je i na taj način čuvala svoj integritet.

Povijest bratovština odražava sakrivenu i otvorenu borbu između države i crkve u srednjem vijeku. I država i crkva nastoje utjecati na bratovštine zbog njihova gospodarskog i moralnog prestiža. Mletačka vlast nastojala se u Zadru infiltrirati pomoću bratovština, a kad je uspjela zavladata Dalmacijom, pokušala je svim sredstvima utjecati na život bratovština. Zahtijevala je da se pravila bratovština suglase s mletačkim zakonodavstvom, te da se u pravila unese odredba da se mletačka vlast *mora poštovati*. Hrvatskim jezikom pisana pravila trebalo je prevesti na talijanski ili pak latinski jezik, a i računske knjige morale su se voditi na tim jezicima, da budu računi dostupni državnoj i crkvenoj upravi. Crkvene vlasti također su nastojale utjecati na život bratovština, ne samo pozivima na pobožnost, nego i zadiranjem u ekonomski život bratovštine. Državna je vlast zato često podržavala laicistička nastojanja koja su se rađala među bratimima.

Augustin Valier je u svojoj vizitaciji 1579. došao do zaključka da u Dalmaciji postoji velik broj bratovština, ali đavao sije među njima sjeme nesloge. Naređeno je da se iz bratovština brišu javni grešnici, a one koji bratovštinski novac troše na profane svrhe može biskup kazniti crkvenim kaznama. Upravitelji bratovština dužni su svake godine podnijeti biskupu račune, a ako je takav običaj od prije, i upravitelju grada.²

Bratovštine su imale svoje pisane statute, neki od njih bili su ranije napisani hrvatskim jezikom, ali kad su mletačke vlasti zahtijevale da se statuti bratovština prevedu na latinski ili talijanski jezik, stari su statuti polako nestajali. Ipak je ostalo statuta i matrikula i na hrvatskom jeziku, osobito za bratovštine koje su bile prigradске ili pak seoske.

U svim povijestima naše književnosti, kad god se govori o srednjovjekovnoj poeziji i kazalištu, ističu se bratovštine kao promicatelji i čuvari pučkog pobožnog pjesništva. U Italiji su upravo u krilu flagelantskih bratovština niknule poznate laude, a koje su polako i sigurno istisnule latinsku duhovnu poeziju, a inaugurirale pučku, talijansku, koja se izvodila u dijaloškoj formi, iz čega će se razvijati i prava crkvena drama. Ako je tako bilo u Italiji, nema razloga ne pomišljati i ne povjerovati da i kod nas nije na isti, ili bar sličan način, tekao razvoj naših srednjovjekovnih prikazanja.

Izvori iz kojih bi se takav put mogao pratiti, ni kod nas, ali ni u Italiji, nisu naročito brojni.

Iako su se bratovštinske knjige uredno vodile, osobito što se tiče izvanrednih troškova, uzalud bismo u njihovim računima tražili podatak o troškovima za crkvena prikazanja. O tim troškovima u sačuvanim knjigama bratovština nema gotovo ništa! Mogli bismo to tumačiti vrlo jednostavno: kako su morale svoje knjige podnijeti na pregled i crkvenoj i svjetovnoj vlasti, koje nisu lijepim okom gledale na crkvena prikazanja, osobito nakon prvih vizitacija, radije su takve troškove prikrivali.

Utrošak za prikazivanje Muke sv. Lovrinca iz 1714. iz Staroga Grada na Hvaru vrlo je kasno svjedočanstvo ali ipak govori posredno o ulozi bratovštine, odnosno o njezinim troškovima.³ Podaci o troškovima za prikazanja dragocjeni su, i trebat će još tragati za njima.

Neosporno je ipak da se u krilu bratovština njeguju dijaloške pjesme — uostalom naše najstarije cjelovite pjesmarice potječu uglavnom iz bratovština. U inventarima bratovština, uz pokretnu i nepokretnu imovinu, vrlo se često spominju dvije pjesmarice. Već spomenuta bratovština sv. Silvestra u Zadru, u inventaru iz 1414. spominje dvije takve bilježnice od kojih je jedna stara, a druga nova; to je onaj isti inventar koji spominje i Judino odijelo i masku, očito rekvizite za prikazanje o mucu Isukrstovoj («ij quaderni di chanzone, uno vecchio e altro novo... ancora uno vestimento di maledito Juda... e lu chavo di Juda».)⁴

Hvarska, Korčulanska, Budljanska pjesmarica pokazuju kakav je bio sastav naših bratovštinskih laudarija — uz pjesme koje su se pjevale na bratovštinskim sastancima — one sadrže i *Muku gospodina našega Isusa Krista*. Još početkom stoljeća postojao je u cavtatskoj obitelji Bratić rukopis iz 18. stoljeća s prijepisom *Muke Gospodina Jezusa Isukrsta* o kojoj se navodi »prikazana od skulara u crkvi sv. Nikole na 26. maja 1780«. Iako kasna, vijest je dragocjena jer govori o bratovštinskom («skulari») prikazanju koje je izvan korizmenog ciklusa.⁵

Razdoblje najvećeg procvata bratovštinskog života pada, čini se, u 15. stoljeće, a naša crkvena prikazanja doživljavaju svoj apogej u 16. stoljeću. Nakon što su bratovštine izgradile svoje crkve, oltare i sastajališta, stekle imovinu, ugled i utjecaj, one su se posvetile specifičnoj pučkoj pobožnosti, kakva je članovima najviše i odgovarala. Pobožnost u bratovštinama ima odlike reformističkoga pokreta, i zato je crkvena vlast nakon Tridenta nastojala kontrolirati život bratovština, te prva na udar zabrana dolaze scenska prikazanja.

Statuti pojedinih bratovština utvrđuju i naređuju da bratimi na Veliki petak pjevaju *Muku*, tako npr. statut bratovštine Nove Crkve u Šibeniku, 1451, što se kasnije statutarno određuje da se svakog korizmenog petka pjeva »in schiavo Gospodina Mučenie«. ⁶

Već je Jerko Gršković primijetio da Greblovo *Tlmačenje muki* iz 1493. ima mnoge osobine dramskoga sustava. *Tlmačenje* je ipak samo angažirani izvještaj o Kristovoj mucu. Kako je Šimun Greblo bio u službi bratovštine sv. Bartola u Roču, te vodio i njene račune, vjerojatno je i u pobožnostima same bratovštine sudjelovao svojim korizmenim govorima. Oni su početak dramaturških postupaka koji su se razvili kroz dijaloške forme u stihovima do skromnih, a zatim sve složenijih oblika prikazanja.

Slično je, osobito u propovijedima tokom Velikog tjedna bilo u povijesti crkvenog govornništva; u korizmi propovjednici su nastojali vjernike potaknuti na pokajanje i skrušenje, smatrajući i uvjeravajući slušaoce da se Isusova muka ne samo spominje, nego i obnavlja. Takav je dramaturški postupak u svojoj propovijedi, iako već u domeni zreloga baroknoga govora — izveo Filip Lastrić u jednoj propovijedi koja je upravo zbog tih dramaturških elemenata bila vrlo popularna, te se i izdavala napose, nekoliko puta. Izvještavajući o mucu Isukrstovoj i tražeći među slušaocima zločinca, ubojicu — on napućuje propovjednika neka stavi sebi na vrat kordu, tj. konopac, kao javni ubojica i zločinac, i neka sâm prizna da je on Kristov ubojica, kojega mogu kazniti ili pomilovati, kamenovati ili osloboditi, ali i oni su ubojice Kristovi jer su grešnici! ⁷ Cijela je propovijed izgovorena kao nekakva monodrama, a u atmosferi Velikoga tjedna zaista je morala djelovati punom dramskom napetošću.

Bratovštine su pokrenule i usustavile osebujne pučke svečanosti i pobožnosti, iz kojih su se razvile laude, a zatim dijaloške pjesme, scenske igre i razvijena crkvena prikazanja. Kolikogod bila skromna pisana povijesna svjedočanstva o tom putu, na našem prostoru nije bilo druge institucije koja bi se o tome brinula, osim bratovština — te s pravom život srednjovjekovnog pučkog kazališta vezujemo s ovom institucijom, nezavisnom i od crkve i od države. Nakon što su se crkvena prikazanja proširila na gotovo cjelokupnom prostoru od Istre do Boke kotorske, crkvene vlasti, posebice nakon Tridentskog koncila, nastoje prikazanje otjerati iz crkvenih prostora — i prikazanja se vraćaju u okrilje bratovština, samo sada je put u razvojnog smislu bio obrnut: od razvijenijih

oblika vodio je prema skromnijim oblicima, da se ustali na pučkoj pobožnosti s čitanjem tekstova. Barokno govorništvo znade biti blisko takvim pučkim shvaćanjima o prikazivanju i dramaturgiji vjerskih tema.

Nakon ukidanja bratovština početkom 19. stoljeća (za francuske uprave Dalmacijom i Istrom) stanje u našim krajevima je već potpuno izmijenjeno: pučke pobožnosti u okviru bratovština već su daleka prošlost, a na vrata gradova kuca građansko kazalište (najprije na talijanskom jeziku) s novim sadržajima i drugačijim dramaturškim shvaćanjima i zahtjevima.

BILJEŠKE

¹ Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije I, 194, br. 197, str. 203.

² I. Vitezić, *La prima visita posttridentina in Dalmazia*, Roma 1957, str. 44.

³ A. Zaninović, *Troškovi za prikazivanje sv. Lovrinca u čast dominikanskih kapitularaca god. 1714. u Starigradu na otoku Hvaru*, Hrvatska prosvjeta 1930, str. 224.

⁴ F. S. Perillo, *Hrvatska crkvena prikazanja*, Split 1978, str. 73, i bilješka 433. na str. 116.

⁵ F. Fancev, *Hrvatska crkvena prikazanja*, p. o. iz Narodne starine, Zagreb 1932, str. 24.

⁶ F. S. Perillo, *Hrvatska crkvena prikazanja*, str. 73.

⁷ F. Lastrić, *Testimonium bilabium*, Venecija 1755. To je *Svidočanstvo od Muke Isukarstove prvo*, str. 97—122, na str. 122. na margini didaskalija: »Ovdj moreš pripovidalac metnuti kordu na vrat sebi«.